

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).
[<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>]

Kontrdemokracja jako wyraz nieufności politycznej (na przykładzie protestów we Francji w trakcie prezydentury Emmanuela Macrona)

Amelia Sabatowska | Uniwersytet Gdański
ORCID: 0009-0004-2193-7609

Streszczenie

Słowa kluczowe:
kontrdemokracja,
Pierre Rosanvallon,
Francja, nieufność
polityczna, protesty

Celem pracy jest przybliżenie koncepcji kontrdemokracji sformułowanej przez Pierre'a Rosanvallon, jednego z najważniejszych historyków oraz badaczy demokracji ubiegłego i obecnego wieku. Rozważaniami w tym zakresie objęto także protesty i manifestacje społeczne, które naznaczyły obie kadencje Emmanuela Macrona i niewątpliwie wpłynęły na zmiany w systemie politycznym przez wzrost zaangażowania obywatelskiego, jako efekt nieufności politycznej w wymiarze demokratycznym. Postawiono następujące pytania badawcze: Czym jest kontrdemokracja w ujęciu Pierre'a Rosanvallon? W jaki sposób jest ona obecna w społeczeństwie francuskim? Czym jest nieufność polityczna w wymiarze demokratycznym? W jaki sposób wpływa na system polityczny?

Na podstawie postawionych pytań skonstruowano hipotezę główną, która brzmi: protesty, do jakich doszło w okresie prezydentury Emmanuela Macrona we Francji, istotnie wpłynęły na zmianę w systemie politycznym poprzez większe zaangażowanie obywateli w proces polityczny. Uzupełnieniem tej hipotezy będą hipotezy cząstkowe:

1. Zachowania obywateli wpisują się w model kontrdemokracji w ujęciu Pierre'a Rosanvallon.
2. Zachowania obywateli są wyrazem nieufności politycznej w wymiarze demokratycznym.

Do realizacji tego celu wykorzystano metody rekonstrukcji oparte na źródłach.

Counter-democracy as an expression of political distrust (based on the example of civic protests in France during the presidency of Emmanuel Macron) (Summary)

Keywords:
counter democracy,
Pierre Rosanvallon,
France, political
distrust, protests

The purpose of this work is to introduce the concept of counter-democracy as defined by Pierre Rosanvallon, one of the most important historians and scholars of democracy of the past and present century. The article also examines

the protests and public demonstrations that marked both presidential terms of Emmanuel Macron and undoubtedly influenced changes in the political system by increasing civic engagement as a result of political distrust in the democratic dimension. The following research questions were posed: What is counter-democracy as defined by Pierre Rosanvallon? In what ways is it present in French society? What is political distrust in the democratic dimension? How does it affect the political system?

On the basis of the questions posed, the main hypothesis is constructed, which is that the protests that happened during the presidency of Emmanuel Macron in France significantly affected the change in the political system through greater involvement of citizens in the political process. Complementing this hypothesis will be the sub-hypotheses:

1. Citizens' behavior fits the model of counter-democracy in Pierre Rosanvallon's terms.
2. Citizens' behavior is an expression of political distrust in the democratic dimension.

Source-based reconstruction methods will be used for this purpose.

Wstęp

Pierre Rosanvallon to francuski historyk i socjolog urodzony w 1948 roku, grający obecnie jedną z głównych ról na francuskiej scenie filozofii polityki. W latach swojej edukacji na uczelni wyższej był uczniem Raymonda Arona, który w połowie XX wieku uważany był za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli myśli liberalnej. Dziś natomiast Rosanvallon pełni funkcję profesora akademickiego w Collège de France, gdzie przez 17 lat kierował katedrą współczesnej historii politycznej. Jako twórca oraz inicjator wielu projektów aktywnie uczestniczy w dyskusjach i debatach publicznych. Jest założycielem intelektualnej grupy *La République des idées* (Republika pomysłów), której promowanie i wymiana nowych myśli politycznych, zarówno w Europie, jak i na świecie, jest głównym celem – z jej inicjatywy są systematycznie organizowane spotkania obywatelskie grup dyskusyjnych o zróżnicowanej tematyce. Ponadto jest dyrektorem nauk w École des hautes études en sciences sociales (EHESS). Na przestrzeni lat Rosanvallon stał się niekwestionowanym autorytetem w swoim zakresie badań, nie tylko w krajach francuskiego obszaru językowego, ale również na świecie. Jego prace zostały przetłumaczone na 22 języki, wydane zaś w 26 krajach.

Rozpoczęcie pracy akademickiej na prestiżowej uczelni Collège de France było nowym rozdziałem nie tylko w życiu prywatnym Rosanvallon, lecz przede wszystkim w jego badaniach. Mimo iż temat demokracji wielokrotnie pojawiał się w podejmowanej przezeń problematyce, to właśnie od tamtego momentu zaczął on stanowić trzon jego prac badawczych. Od lat podejmuje się więc próby dyskursu na temat demokracji i wszelkich aspektów jej dotyczących, pośrednio bądź bezpośrednio.

Dla dogłębnego przeanalizowania zmian i przeobrażeń zachodzących w systemach demokratycznych za fundamentalne Rosanvallon uznał podzielenie swoich rozważań na cztery odrębne części, które zawarł w następujących książkach: *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności* (2006), *Demokratyczna prawomocność* (2008), *Czas nowych nierówności* (2011) oraz *Dobre rządy* (2015). To właśnie na nich opiera zrealizowanie swojego zamiaru polegającego na wszechstronnym zdefiniowaniu demokracji. Wychodzi bowiem poza pole rozważań z zakresu obejmującego Republikę Francuską i bierze pod uwagę również inne struktury państwowe. Tym samym angażuje się w analizę komparatywną wielu systemów. Jak zaręcza, całe przedsięwzięcie ma za korzenie założenie, iż demokracja nie ma historii – demokracja jest historią.

Kontrdemokracja w ujęciu Pierre’a Rosanvallona

Rosanvallon od wielu lat ostrzega przed zagrożeniami związanymi z obecnym stanem demokracji. Krytykuje również jej braki, demaskuje wady dzisiejszych systemów politycznych: „Nasze systemy polityczne można nazwać demokratycznymi, jednak nasze społeczeństwa nie są demokratycznie rządzone” (Rosanvallon 2018: 10). Podnosi także kwestie, które stanowią przedmiot niepokoju licznych badaczy. Nasze społeczeństwo, zdaniem badacza, niewątpliwie odnotowuje zmiany w wielu aspektach – jednym z podstawowych jest indywidualizacja jednostki, która stopniowo wycofuje się ze sfery publicznej i kieruje się ku sferze prywatnej. Prowadzi to do stopniowego zaniku poczucia wspólnoty i kolektywu, a czynniki te wpływają następnie na sukcesywne pogłębianie się braku woli politycznej. Jesteśmy zatem świadkami degradacji systemu przedstawicielskiego, natomiast demokracja, która odczuwa tego bezpośredni wpływ, zaczyna się rozwijać w zupełnie odmiennym kierunku.

Demokracja stanowi jednak wyłącznie podstawę i wstęp do węższego pojęcia, którego Rosanvallon jest pierwszym teoretykiem. Ustanowił on bowiem koncepcję kontrdemokracji. Nie jest ona czynnikiem przeciwstawnym demokracji, nie stanowi również jej antytezy. Kontrdemokracja to jej wariacja, dopełniająca samo pojęcie demokracji – są one nierozzerwalnie splecione i równie istotne, ponieważ stoją na straży świadomości społecznej i obywatelskiej. Jest ona efektem działań nieufności społecznej, która z kolei jest wynikiem potrzeby kontroli i nadzoru systemu politycznego. Zadanie kontrdemokracji sprowadza się w kilku słowach do „kompensowania erozji zaufania poprzez organizację nieufności” (Rosanvallon 2011: 9). Określić ją można mianem władzy pobocznej, która pełni funkcję zarówno nadzorczą, jak i korygującą. Z założenia trzyma pieczę nad bezpieczeństwem demokracji i, przede wszystkim, samych obywateli. Tym samym możliwe jest dojście do wniosku, iż pod przedrostkiem „kontr-” w słowie „kontrdemokracja” kryje się przymiotnik „kontrolowana”. Świadomość rozbieżności, niekiedy wręcz sprzeczności, między obietnicami rządzących a rzeczywistymi zmianami stale się pogłębia, co naturalnie ma swoje

odzwierciedlenie w zmianach zachodzących w partycypacji obywatelskiej. Koncepcja ta przedstawia zatem system mechanizmów obywatelskiego nadzoru.

Według Rosanvallona kontrdemokracja przejawia się w trzech różnych wymiarach. Pierwszy z nich, nadzór, funkcjonuje w społeczeństwie pod postacią dwojakiej formy. Jest to nie tylko sam czyn przekazania swojego głosu wyborczego do urny, w celu afirmacji wyboru swojego przedstawiciela, który będzie rządzić narodem, ale również nieustanna czujność i podawanie w stan wątpliwości działania osób rządzących. Drugim wymiarem jest powiadamianie, które jawi się jako zupełnie odmienne od negatywnego oblicza donosu. Jego zadaniem jest nadanie przejrzystości i klarowności informacjom komunikowanym, w sposób pośredni bądź bezpośredni, obywatelom. Trzecim i ostatnim elementem niezbędnym dla koncepcji kontrdemokracji jest ewaluacja rzeczywistości dokonywana przez naród. Występuje ona w formie oceniania szeroko rozumianych działań politycznych.

Kontrdemokracja jest więc ideą, której założenia napawają nadzieją, że jako obywatele jesteśmy w stanie działać na rzecz zaznaczenia swojej obecności – obecności jednostki – w państwie. Stanowi ona potwierdzenie naszej możliwości wprowadzenia bądź zainicjowania zmian w sposób inny niż za pomocą urny wyborczej.

Przejawy kontrdemokracji w społeczeństwie francuskim

Stale obniżająca się frekwencja wyborcza sprawia złudne wrażenie nieaktywności, apatii i ignorancji obywatelskiej – ostatnie wybory prezydenckie we Francji miały najniższą frekwencję od 1969 roku (Statista 2022), co samo w sobie, według francuskich socjologów i historyków, wiele sugeruje. Był to bowiem znamieny okres dla Francuzów – był to czas, kiedy wspomnienia wydarzeń Maja '68 wciąż były żywe, natomiast gaullizm przestawał stanowić jedną z nadrzędnych wartości. Miało to tym samym swoje odzwierciedlenie w wysokim wskaźniku absencji wyborczej. Wynik wyborów prezydenckich z 2022 roku jest zatem wymowny i nakłania do refleksji, czy historia sprzed półwieku się nie powtarza i czy Francuzi nie znajdują się na skraju fundamentalnych metamorfoz społeczeństwa.

Ów nieustanny wzrost absencji wyborczej prowadzi często do błędnego wniosku, iż stanowi on jednocześnie wskaźnik spadku poziomu politycznej aktywności społeczeństwa. Obecnie, pomimo niskiej frekwencji z 2022 roku, nie możemy powiedzieć, że aktywność obywatelska zanikła. W ujęciu kontrdemokratycznym wniosek jest wręcz odmienny – uległa ona jedynie przemianie, stanowiącej odpowiedź na ewolucję naszego społeczeństwa. W kontekście Francji aktywność obywatelska zaznaczała swoją obecność w postaci zmaksymalizowanej liczby organizowanych demonstracji, protestów i manifestacji, a także zwiększonej mobilizacji obywateli z wykorzystaniem Internetu – najważniejszego arbitra opinii publicznej. Wraz z rozpoczęciem kadencji Emmanuela Macrona związki zawodowe (fr. *les syndicats*) również odnotowały rekordową aktywizację działań. Niniejsze zachowanie obywateli francuskich wpisuje

się zatem jasno i klarownie w model Rosanvallona. Wedle założeń społeczeństwo kontrdemokratyczne – a więc władza nadzoru – ma obowiązek spełniać trzy powinności: powinno być czujne, powinno powiadamiać, powinno oceniać. Powszechna mobilizacja francuskich obywateli w czasie obu kadencji Macrona, w szczególności zaś od stycznia do maja 2023 roku, jest niewątpliwym przykładem spełnienia powyższych trzech kryteriów.

Wzrost czujności francuskich obywateli w sposób naturalny osiągnął apogeum wraz ze zbliżającą się datą ostatnich wyborów prezydenckich, których pierwsza tura miała miejsce 10 kwietnia 2022 roku. Po raz drugi czujność Francuzów wzrosła pod koniec lipca tego samego roku wraz z ogłoszeniem przez rząd końca kryzysu sanitarnego spowodowanego przez pandemię COVID-19. Projekt wielkich reform emerytalnych był jednym ze sztandarowych punktów już w czasie pierwszej kampanii wyborczej prezydenta Macrona w 2017 roku. Ich wdrożenie było zaplanowane na dwa lata później, na 2019 rok, i już wówczas wzbudziły kontrowersje, które doprowadziły do całkowitego zaangażowania związków zawodowych. W pierwszym dniu manifestacji zorganizowanych przeciwko projektom tych zmian na ulicę wyszło ponad 800 tys. osób (Statista 2020). Jednakże owe reformy nie weszły w życie. Okres ten był naznaczony nasiloną czujnością obywatelską, która według Rosanvallona występuje w wielu postaciach: od wszelkiego rodzaju wypowiedzi i petycji, po strajki i manifestacje. Postać obywatela stojącego na straży i będącego świadomym zachowań politycznych jest w ujęciu kontrdemokratycznym wartością kluczową. Sama pandemia stała się jednak priorytetem, toteż kwestia systemu emerytalnego odeszła w pozorne zapomnienie, wróciła jednak wraz z reelekcją prezydenta i wraz z prawnie odnotowanym zażegnaniem kryzysu pandemicznego, a więc cztery lata później.

Czujność francuskich obywateli w pierwszym półroczu 2023 roku osiągnęła formy szczytowe – dialog prowadzony między przedstawicielami władzy a społeczeństwem dawno nie był tak ożywiony. Podjęto dziesiątki inicjatyw, zarówno w cyberprzestrzeni, jak i w przestrzeni publicznej. Powstała także niezliczona ilość materiałów na temat wprowadzanych reform, mających na celu uświadamianie obywateli oraz wprowadzenie aktywnego dyskursu. W owym procesie rozpowszechniania czujności obywatelskiej brał udział sam Rosanvallon, który w kwietniu tego roku nazwał tę sytuację polityczną największym kryzysem demokratycznym od czasu kryzysu algierskiego, który miał miejsce w latach 60. ubiegłego wieku (Rosanvallon 2023). Liczba manifestujących od początku stycznia 2023 r. stopniowo wzrastała. Według statystyk prowadzonych przez związki zawodowe najwyższa frekwencja została odnotowana 19 stycznia, 31 stycznia oraz 7 i 23 marca, kiedy to liczba aktywnych strajkujących w całej Francji wynosiła kolejno 2 mln, 2,8 mln i 3,5 mln (France Bleu 2023). W trakcie wspomnianych manifestacji dochodziło również do aktów wandalizmu i bezczeszczenia publicznego mienia w wyrazie społecznej frustracji wobec przeprowadzanych reform. Władze Paryża w kwietniu 2023 roku poinformowały o szkodach wynoszących 1,6 mln euro (Timsit 2023a), natomiast estymowany na

początku marca koszt ogólny poniesionych strat w budżecie państwa w wyniku protestów wyniósł 1,5 mld euro na każdy dzień manifestacji (Ouest-France 2023).

Druga powinność społeczeństwa kontrademokratycznego, powiadamianie, zakłada informowanie opinii publicznej o działaniach aktorów sceny politycznej w każdym wymiarze, lecz w szczególności o malwersacjach, nieprawidłowościach lub skandalach, zarówno natury legalnej, jak i nielegalnej. Powiadamianie w tym zakresie oznacza zatem testowanie, weryfikowanie i wystawianie na próbę reputacji danej osoby, jednocześnie stawiając pod znakiem zapytania nie tylko aspekt polityczny, lecz również etyczny. Normy społeczne, a także to, co jest społecznie akceptowane, stają się najważniejszymi arbitrami tego kryterium.

Reputacja prezydenta Macrona była wielokrotnie zagrożona, jednak na chwilę obecną (tj. sierpień 2023 rok) nie nastąpił całkowity upadek jego autorytetu ani polityczny ostracyzm. W publicznej debacie kwestionuje się jego działania jako przedstawiciela najwyższego urzędu państwowego, jak i jego życie prywatne. Porównując niemalże sześćdziesięcioletnią prezydenturę Macrona do kadencji pozostałych prezydentów Republiki Francuskiej po roku 1995, zauważa się, iż nie jest on prezydentem, który uzyskał najniższe notowania na przestrzeni okresu trwania rządzenia – był nim François Hollande. Emmanuel Macron jest jednak osobą, która rozpoczęła swoją prezydenturę z najniższym poparciem. W lipcu 2023 roku, po czterech miesiącach stałego spadku poparcia, które w najgorszym okresie wynosiło 19%, odnotowany został wynik 30%. Dzisiejsze niezadowolenie obywateli, wedle opinii francuskich gazet, nie jest niezadowoleniem tradycyjnym – współczesne nastroje francuskie są postrzegane jako zapaść i kryzys legitymizacji demokratycznej. Jednym z największych zarzutów kierowanych do prezydenta Republiki Francuskiej jest nieumiejętność rozróżniania tego, co legalne, a tego, co rzeczywiście uzasadnione (Leray 2023).

Ostatnią powinnością, która według Rosanvallona powinna być niezmiennie egzekwowana przez władzę nadzoru, jest ocenianie. Oznacza ono bezpośrednio postawienie w stan wątpliwości kompetencji osób u władzy, a więc ewaluację, rozliczenie i opinię dotyczącą efektywności oraz jakości aktywności danego aktora sceny politycznej. Ewaluacja ta może być przeprowadzana przez obywateli w sposób indywidualny, poprzez skrupulatną analizę działań politycznych. Zadanie to staje się jednak znacznie łatwiejsze wraz z natężonym rozwojem wewnętrznych jednostek audytowych i ewaluacyjnych (Rosanvallon 2011: 57). Każda z owych jednostek przejawia „ducha demokratycznego nadzoru” (Rosanvallon 2011: 57). Znaczącym elementem w rozwoju powyższej koncepcji oceniania, wyrażającej uaktywnienie obywateli, jest również wzrost poziomu intelektualnego społeczeństwa oraz wzrost możliwości rozpowszechniania informacji i analiz. Stałe osądzanie rządzących podkreśla i wymusza permanentny wręcz obowiązek argumentacji – brak racjonalnego wytłumaczenia swoich działań intensyfikuje poczucie niezrozumienia i dystansu na linii relacji rządzeni – rządzący, co w sposób naturalny wpływa następnie na zmianę opinii na temat danej postaci politycznej.

To właśnie owo poczucie niezrozumienia i dystansu wiążące się z osobą prezydenta Macrona jest powodem niechęci dużej części społeczeństwa francuskiego a nie jego działania polityczne. Wrażenie, że naród nie jest wysłuchiwany, lecz zupełnie ignorowany, jest czynnikiem powodującym złość. Sama wrogość jest więc wynikiem całkowitego odrzucenia przez rządzących tego, co mogłoby wywoływać u nich uczucia o naturze pasywnej i pokojowej (Gori, Lhaïk, Teinturier 2023).

Nieufność polityczna

Zaufanie obywatelskie wobec rządu bądź instytucji państwowych jest uznawane za zmienną opisującą bezpośrednio stosunki między obywatelem a państwem. Jest ono często wskazywane jako wartość nadrzędna, wpływająca w sposób pozytywny na system polityczny. Wzajemne oddziaływanie, którego główną przyczyną jest zaufanie, prowadzi do obopólnych korzyści. Umacnia ono bowiem legitymizację państwa oraz zapewnia jego większą trwałość, a także stabilizację. Zaufanie jest tym bardziej istotne, ponieważ jest powiązane ze zwiększonym udziałem obywateli w procesie politycznym. Tym samym nawiązuje się współpraca, dzięki której minimalizowany jest odsetek działań prowadzonych poza instytucjami państwowymi – zwiększa się natomiast liczba działań prowadzonych w ich zakresie. Ponadto przeprowadzane są badania wskazujące na zależność występującą pomiędzy zaufaniem politycznym a efektywnością działań prowadzonych przez władzę. Choć więc znaczenie zaufania dla prawidłowego funkcjonowania systemu politycznego jest niekwestionowane, równie ważnym czynnikiem jest nieufność polityczna, której to roli nie należy umniejszać.

Definiując dzisiejsze społeczeństwo, Rosanvallon stale podkreśla rolę nieufności politycznej. Jest ona istotna do tego stopnia, iż jest uważana za fundamentalny, niezbędny wręcz element demokracji. Dzieli się ona na dwa odłamy: liberalny oraz demokratyczny. Nieufność polityczna w wymiarze liberalnym oznacza jej pesymistyczną odsłonę, przejawiającą się za pomocą podejrzliwości i zwątpienia wobec władzy. Ukazuje się również pod postacią strachu i lęku przed postępowaniem osób rządzących. Nieufność o charakterze demokratycznym przejawia bardziej pozytywne cechy. Nieufność w tym zakresie nie jest wyłącznie wyrazem braku zaufania do osób u władzy; jest to przede wszystkim postawa obywatelska, wpisująca się w postać wcześniej opisanego obywatela nadzorującego. Manifestuje się ona poprzez umiejętność kwestionowania i sprzeciwu. To ona czuwa nad egzekwowaniem obietnic, które zostały dane społeczeństwu, ona również wyznacza postulaty dotyczące obowiązków wobec nadrzędnego celu, jakim jest wspólne dobro. To właśnie ta nieufność stanowi o autonomii narodu: „Faktyczna suwerenność narodu potwierdza się głównie w serii punktowych protestów, a nie dzięki przedstawianiu spójnych projektów” (Rosanvallon 2011: 92).

Nieufność polityczna jest więc jednym z czynników wzmacniających demokrację, jednakże pod warunkiem że niesie za sobą przekonanie o możliwości dokonania transformacji w samym społeczeństwie. W przeciągu kilku minionych lat społeczeństwo stało się częścią fenomenu nazywanego przez Rosanvallon'a konsumeryzmem politycznym. Zjawisko to przejawia się przede wszystkim za pomocą nasilonych konfrontacji obywateli z politykami lub instytucjami politycznymi, często nacechowanymi w sposób agresywny. Oczekiwania społeczeństwa wobec rządzących są dziś głośno werbalizowane, ponieważ dystans, który niegdyś był stale obecny pomiędzy obiema stronami, nie jest już w takim stopniu odczuwalny. Żądania wobec wszelkich instytucji politycznych nie są już dziś skrywane, lecz jasno wyrażane. Według słów Rosanvallon'a: „To właśnie od tej pory zaczyna się proces odczarowywania współczesnej demokracji. Rozczarowanie jest produktem *quasi* mechanicznego społeczeństwa nieufności” (Szlaszyńska 2008). Potwierdzają to dane zebrane przez CEVIPOF (Centre de recherches politiques de Sciences Po), które na przełomie stycznia i lutego 2023 roku przeprowadziło badania na temat nieufności politycznej przejawianej przez obywateli czterech państw: Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Włoch. Ostateczne wyniki prowadzą do następującej konkluzji – poziom nieufności politycznej Francuzów wobec instytucji publicznych jest najniższy od czasu kryzysu żółtych kamizelek, który najbardziej wzmożony był w 2018 roku. Potęguje to jedynie obraz społeczeństwa, a tym samym państwa, niespokojnego. Niektórzy badacze mówią wręcz o społeczeństwie „chorym” i „nadłamanym” (Conesa 2023).

Słowa te nabierają szczególnego wymiaru zwłaszcza w perspektywie wydarzeń czerwca 2023 roku, które wstrząsnęły Francją. Nastąpiły fale zamieszek, rabunków i napaści, przeprowadzanych w głównej mierze przez osoby nieletnie – średni wiek sprawców wynosił 17 lat (Psychieras 2023) – zamieszkujące osiedla peryferyjne. Punktem zapalnym owego gwałtownego społecznego niepokoju była śmierć Nahela Merzouka, nastoletniego Francuza pochodzenia algierskiego, spowodowana postrzeleniem przez funkcjonariusza policji. Owe zamieszki, oprócz początkowych demonstracji mających na celu ujawnić nierówności na tle rasowym, stały się również manifestem młodych Francuzów, chcących wyrazić swoje niezadowolenie o charakterze ogólnym. W całej Francji w przeciągu zaledwie doby wzrosło poczucie niepewności i nieufności, które w wymiarze politycznym ujawniło się m.in. poprzez zwiększoną polaryzację oraz radykalizację społeczeństwa. Niespełna dwa tygodnie po rozpoczęciu protestów, a następnie zamieszek, barometr polityczny Ipsos France opublikował sondaż wskazujący na gwałtowny wzrost poparcia dla prawicowych partii politycznych, w tym dla ich skrajnego odłamu (Ipsos 2023). W pięcioposobowym rankingu polityków wzbudzających największe zaufanie społeczne trzech wywodziło się z prawicowego środowiska politycznego. Na drugim i trzecim miejscu uplasowali się Marine Le Pen oraz Jordan Bardella, politycy Zjednoczenia Narodowego (Rassemblement National), kolejno z 37 i 33% poparcia. Miejsce piąte zajęła Marion Maréchal, wiceprezesa wykonawcza skrajnie prawicowej partii o nazwie Rekonkwista (Reconquête), z 31%.

Bezpośrednią przyczyną współczesnych walk i konfliktów jest destrukuralizacja systemu politycznego, w której znaczącą rolę grają środowiska przechodzące przez proces uprawicowienia (Wieviorka 2023). W szerszym ujęciu jednak przytoczone zamieszki oraz ich konsekwencje nie są wyłącznie potwierdzeniem wzrostu nieufności politycznej. Jest to również odzwierciedleniem pragnienia zaznaczenia swojej obecności, potrzeb i oczekiwań w stosunku do państwa, które jest odczuwane przez część społeczeństwa.

Zmiany w systemie politycznym

Wiele instytucji, w tym francuskich, ostrzega przed przewidywanym kryzysem systemu demokratycznego. Niektórzy, jak Pierre Rosanvallon, zwracają uwagę, iż już jest on obecny. Wśród obywateli coraz silniej uwidacznia się sprzeciw przeciwko obecnemu ustrojowi. Naczelne hasło nagłówków francuskiej prasy o niniejszej tematyce to: „Francuska demokracja niedomaga” (w oryg.: *La démocratie française va mal*) (Blondiaux 2021). Rosanvallon utwierdza nas w tym przekonaniu słowami wskazującymi na to, iż trzeba przyjąć do świadomości niemożność powrotu do dawnych lat demokratycznego triumfu. Należy zaakceptować nadchodzące zmiany i zaimplementować nowoczesny system odpowiadający metamorfozom, których doświadcza społeczeństwo. Nurtującym pytaniem na kanwie francuskiej rzeczywistości pozostaje, czy owe zmiany należy wprowadzać do obecnej Republiki, czy jednak jej samej nie należy zmienić. Wskazując na wadliwe elementy tworzące V Republikę Francuską, mówi się przede wszystkim o rosnącej dysproporcji władzy oraz o nieustannie postępującej centralizacji rządów. Jako ewentualne rozwiązanie wskazuje się na następujące elementy: „Odróżnienie państwa od innych form rządów poprzez ich prawdziwą decentralizację, przy jednoczesnym wyborze pluralizmu konstytucyjnego, który uznawałby naród francuski w całej jego różnorodności, a nie tylko w ramach uniwersalistycznej fikcji jednego narodu” (w oryg.: *Il s'agirait de distinguer l'État des modes de gouvernement en les décentralisant réellement, tout en choisissant un pluralisme constitutionnel qui reconnaîtrait les Français dans leur diversité et non sous la seule fiction universaliste d'un peuple unique*) (Febvre-Issaly 2022).

Kontrdemokracja jest coraz intensywniej występującym wymiarem politycznej ekspresji, niemniej jednak, jak konkluduje Rosanvallon, nie może się ona stać formalnie integralną częścią samego ustroju politycznego. Powodem jest jej strukturalna niestabilność, która uniemożliwia zawarcie jej w ustawie zasadniczej: „Nie możemy żywić nadziei, że pod postacią władzy kontrdemokratycznej urzeczywistni się taka forma powszechności, którą uznalibyśmy za niemożliwą do osiągnięcia za pośrednictwem zwykłych mechanizmów rządu przedstawicielskiego. [...] Doskonałość instytucji demokratycznych wymaga pluralizmu form uczestnictwa i suwerenności” (Rosanvallon 2011: 211).

Niewątpliwie Francja stoi obecnie na skraju poważnych transformacji społecznych i politycznych. Istotnym oraz niezaprzeczalnym już faktem jest stopniowy proces uprawicowienia społeczeństwa. Według sondażu Ifop-Fiducial, który został zrealizowany w lipcu 2023 roku, tj. w pierwszym tygodniu zamieszek będących wydarzeniami następującymi po śmierci Nahela Merzouka, 48% społeczeństwa oddałoby swój głos na francuski prawicowy blok polityczny (Timsit 2023b), w którego skład wchodzi: Zjednoczenie Narodowe, Republikanie, Rekonkwista oraz Powstań Francjo (*Debout La France*). Oznacza to tym samym sześcioprocentowy wzrost poparcia w stosunku do nastrojów politycznych społeczeństwa francuskiego z maja 2023 roku.

Naród domaga się innych, bardziej zróżnicowanych form manifestowania swojej obecności obywatelskiej. Wraz z rosnącą nieufnością polityczną rośnie również pragnienie systemu, w którym społeczeństwo staje się głównym aktorem decyzyjności politycznej. Gdy więc akt głosowania za pomocą urny wyborczej nie wystarcza, inne możliwości stają się uwydatnione. Społeczeństwu potrzebne jest poczucie bycia słuchanym i poważanym; niezbędne jest również przekonanie o możliwości sprawowania kontroli w węższym bądź szerszym ujęciu. Pod tymi pojęciami kryją się wielopłaszczyznowe instrumenty nadzoru oraz nacisku: wówczas na pierwszy plan wysuwa się kontrdemokracja. Wyrażanie swojej nieufności, obiekcji lub niezadowolonia jest prawem obywateli, którzy mogą ją ukazywać na wiele sposobów. Nie umniejsza to demokracji w żadnym stopniu, lecz ją uzupełnia i daje rządzonym więcej przestrzeni: „Kontrdemokracja nadzoru we wszystkich formach może stać się filarem bardziej aktywnego i partycypacyjnego obywatelstwa” (Rosanvallon 2011: 213).

Mobilizacja francuskich obywateli na przestrzeni ostatnich lat jest zjawiskiem świadczącym o społecznym poruszeniu, wskazującym na brak wewnętrznej akceptacji działań rządu. Liczne przykłady obywatelskiego sprzeciwu wobec przeprowadzanych zmian bądź reform zawsze znajdowały znaczny rozgłos w przestrzeni publicznej i medialnej. Aktywność obywatelska odnotowana w okresie trwania prezydentury Emmanuela Macrona we Francji niewątpliwie wpłynęła na postrzeganie francuskiego życia politycznego i społecznego. Ważną konsekwencją jest wzmożony czynny udział obywateli w codzienności politycznej, który przejawia się pod wieloma postaciami, lecz w szczególności poprzez udział w protestach. Partycypacja ta stanowi ważny środek oddziaływania, umożliwiający wyrażanie własnej obywatelskości oraz zwiększenie poczucia decyzyjności. Nieufność polityczna, której rozwój można zaobserwować, ma wymiar demokratyczny i stoi tym samym na straży demokratycznych wartości. Wszystkie wspomniane czynniki i zachowania obywatelskie wskazują również na zwiększenie zaangażowania obywateli w sam proces polityczny. Co więcej, całkowicie wpisują się one w model kontrdemokracji w ujęciu Pierre’a Rosanvallona. Eksperti natomiast pozostają ostrożni w wyrażaniu swoich prognoz dotyczących bezpośredniej przyszłości tego państwa – są jednak zgodni, iż Francja doświadcza fundamentalnych zmian, kluczowych dla następnych pokoleń.

Bibliografia

- Blondiaux L., 2021, *De la démocratie en France. En finir avec les faux-semblants*, Revue Esprit, <https://esprit.presse.fr/article/loic-blondiaux/de-la-democratie-en-france-en-finir-avec-les-faux-semblants43284> [dostęp: 26.08.2023].
- Cautrès B., 2023, *Moins de pessimisme mais plus de défiance politique: les singularités françaises à la loupe*, Institut Montaigne, <https://www.institutmontaigne.org/expressions/moins-de-pessimisme-mais-plus-de-defiance-politique-les-singularites-francaises-la-loupe> [dostęp: 26.08.2023].
- Conesa E., *La défiance envers la politique fait son retour en France après la parenthèse du Covid*, Le Monde, https://www.lemonde.fr/politique/article/2023/03/15/la-defiance-envers-la-politique-fait-son-retour-en-france-apres-la-parenthese-du-covid_6165504_823448.html [dostęp: 26.08.2023].
- Febvre-Issaly M., 2022, *Changer la République ou changer de république?*, Revue Esprit, <https://esprit.presse.fr/actualites/matthieu-febvre-issaly/changer-la-republique-ou-changer-de-republique-43973> [dostęp: 26.08.2023].
- France Bleu, 2023, *INFOGRAPHIE – Réforme des retraites: les chiffres des manifestations depuis le début du mouvement*, <https://www.francebleu.fr/infos/economie-social/infographie-reforme-des-retraites-les-chiffres-des-manifestations-depuis-le-debut-du-mouvement-3031104> [dostęp: 26.08.2023].
- Gori R., Lhaïk C., Teinturier B., 2023, *Haine anti-Macron: analyse d'une passion triste*, rozm. przepr. G. Erner, [emisja radiowa] Radio France, 22.05.2023, <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/l-invite-e-des-matins/haine-anti-macron-analyse-d-une-passion-triste-6321326> [dostęp: 26.08.2023].
- Ipsos, 2023, *Baromètre politique Ipsos-Le Point: après les émeutes qui ont touché la France, une forte progression des personnalités de droite*, <https://www.ipsos.com/fr-fr/barometre-politique-ipsos-le-point-apres-les-emeutes-qui-ont-touche-la-france-une-forte-progression> [dostęp: 26.08.2023].
- Leray E., 2023, *Emmanuel Macron est-il vraiment le plus impopulaire des présidents de la Ve République?*, Ouest-France, <https://www.ouest-france.fr/leditiondusoir/2023-04-25/emmanuel-macron-est-il-vraiment-le-plus-impopulaire-des-presidents-de-la-v-republique-f694761e-7ff4-440b-9e6f-3bbc9fca5f0> [dostęp: 26.08.2023].
- Nalewajko E., 2019, *Uwłaszczone politycznie społeczeństwa i wiarygodne rządy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 4(67).
- Ouest-France, 2023, *Réforme des retraites : combien coûte un jour de grève à l'économie française?*, Ouest-France, <https://www.ouest-france.fr/economie/retraites/reforme-des-retraites-combien-coute-un-jour-de-greve-a-leconomie-francaise-e8eebba6-bd00-11ed-95d7-ae0463183236> [dostęp: 26.08.2023].
- Psychieras J., 2023, *Violences urbaines: quelles sanctions risquent les parents des mineurs interpellés?*, France Bleu, <https://www.francebleu.fr/infos/societe/violences-urbaines-quelles-sanctions-risquent-les-parents-des-mineurs-interpelles-7735964> [dostęp: 26.08.2023].
- Pyka R., 2015, *Metropolizacja a lokalne governance. Globalne wyzwania państwa narodowego na przykładzie V Republiki Francuskiej*, Katowice.
- Sobiech R., 2017, *Zaufanie do władz publicznych. Efekt zaklinalnia deszczu a instytucjonalizacja nieufności*, „Zoon Politikon” nr 8.
- Statista, 2020, *Nombre de participants lors des manifestations contre la réforme des retraites en France entre le 5 décembre 2019 et le 20 février 2020*, <https://fr.statista.com/statistiques/1109051/nombre-manifestants-reforme-retraites-france/> [dostęp: 26.08.2023].

Statista, 2022, *Nombre de participants lors des manifestations contre la réforme des retraites en France entre le 5 décembre 2019 et le 20 février 2020*, <https://fr.statista.com/statistiques/1306965/taux-abstention-francais-second-tour-election/> [dostęp: 26.08.2023].

Szlaszyńska A., 2008, *Społeczeństwo niepewności w dobie kontr-demokracji. Wprowadzenie do myśli Pierre'a Rosanvallon*, „Dialogi Polityczne”, nr 10.

Rosanvallon P., 2018, *Dobre rządy*, Warszawa.

Rosanvallon P., 2011, *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wrocław.

Rosanvallon P., 2006, *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*, Paris.

Rosanvallon P., 2016, *Parlament niewidocznych*, Lublin.

Rosanvallon P., 2023, *Invité: comprendre la société et la crise avec Pierre Rosanvallon*, rozm. przep. Y. Barthès. TF1, <https://www.tf1.fr/tmc/quotidien-avec-yann-barthes/videos/invite-comprendre-la-societe-et-la-crise-avec-pierre-rosanvallon-09640701.html> [dostęp: 26.08.2023].

Timsit J., 2023a, *Réforme des retraites: les manifestations ont coûté 1,6 million d'euros à la Ville de Paris*, Le Figaro, <https://www.lefigaro.fr/politique/reforme-des-retraites-les-manifestations-ont-coute-1-6-million-d-euros-a-la-ville-de-paris-20230428> [dostęp: 26.08.2023].

Timsit J., 2023b, *Européennes 2024: forte poussée du bloc de droite après les émeutes, selon un sondage*, Le Figaro, <https://www.lefigaro.fr/politique/europeennes-2024-forte-poussee-du-bloc-de-droite-apres-les-emeutes-selon-un-sondage-20230707> [dostęp: 26.08.2023].

Welle K., 2023, *Le nouveau visage des droites en Europe et le conservatisme du futur*, Le Grand Continent, <https://legrandcontinent.eu/fr/2023/05/30/le-nouveau-visage-des-droites-en-europe-et-le-conservatisme-du-utur/> [dostęp: 26.08.2023].

Wiewiorka M., 2023, *La crise contre le mouvement: comprendre les émeutes en France*, Le Grand Continent, <https://legrandcontinent.eu/fr/2023/07/03/la-crise-contre-le-mouvement-comprendre-les-emeutes-en-france/> [dostęp: 26.08.2023].

Biogram

Amelia Sabatowska – studentka Dyplomacji (Wydział Nauk Społecznych, Instytut Politologii) i Filologii romańskiej (Wydział Filologiczny, Instytut Romanistyki) w ramach Indywidualnych Studiów Międzydziedzinowych na Uniwersytecie Gdańskim. Jej zainteresowania badawcze to wyrazy nieufności w społeczeństwie, przemiany demokratyczne i społeczne we Francji oraz Europie. Pasjonuje ją zarówno sama Francja, jak i szeroko pojęta Frankofonia.

Amelia Sabatowska – a student of Diplomacy (Faculty of Social Sciences, Institute of Political Science) and Romance Philology (Faculty of Languages, Institute of Romance Philology) within the course of Individual Interdisciplinary Studies at the University of Gdansk. Her research interests include expressions of distrust in society, democratic and social transformations in France and Europe. She is passionate about France itself as well as the broader Francophonie.